

Čeprav je prikaz socialnega propada bodočega vodje Velikonemškega rajha zanimiv in ga je avtorica uporabila tudi za ilustrativen opis Dunaja priložnostnih delavcev, revežev in malih razbojnikov, se mi še bolj pomembna zdi analiza političnih, intelektualnih in kulturnih vplivov Dunaja nanj. Z *grenzländersko* mentaliteto okuženi in nemško-nacionalno usmerjeni Gornjeavstrijec je prav na Dunaju v veliki meri razvil svoj svetovni nazor. Dunaj, ki ga je spoznaval in »študiral«, pa ni bil kozmopolitska prestolnica, ki so jo v obdobju *fin de siècle* zaznamovali veliki misleci in umetniki. Bil je Dunaj nacionalne nestrpnosti in rasnega sovraštva, Dunaj Georga Schönererja, Karla Hermanna Wolfa in Karla Luegerja ter številnih velikogermanskih mistikov (prim. Hamann, str. 7). Strastni bralec se je prebijal skozi brošure in časnike, dolgo časa redno obiskoval cislajtanski državni zbor in v spominu mnogih ostal zapisan kot zagret udeleženec gostilniških diskusij in preprirov. B. Hamann se zato sprehodi skozi življenje in ideologijo velikonemških in antisemitskih voditeljev, razpravlja o položaju Čehov in Judov na Dunaju ter prikaže osebnost in delo nekaj ključnih osebnosti dunajskega intelektualnega »podzemlja«.

Nezaupanje v znanost, diletantizem, vera v vsakovrstne ezoterične teorije in v prvenstvo germanskih ljudstev, kar so širili ti samozvani oznanjevalci, je H. v precejšnji meri vkomponiral v svoj pogled na svet (Hamann, str. 333–336). Mnoge izmed njih je tudi sam označil za svoje vzornike ter jim pozneje prirejal različne počastitve – največkrat pogrebe z državnimi častmi. Avtorica s številnimi primerjavami Hitlerjevega besednjaka in besednjaka časopisja, pamfletov, brošur in govorov iz njegovega dunajskega obdobja pokaže močno ujemanje med enim in drugim. Hitlerjev (očitno fenomenalni) spomin je hranil vse to sračje gnezdo in iz njega je pozneje kot politik črpal cele pasuse, vsekakor pa precej izrazov in formulacij. Tudi v njegovem antisemitizmu, ki pa je bil kot vse kaže postdunajskega izvora, je najti precej *schönererjanstva* ali Luegerjevih nazorov. Dunaj, ki se je Hitlerju tako zameril, je k njegovemu oblikovanju očitno prispeval več, kot bi bil ta pripravljen priznati. Morda je šla avtorica v vlečenju vzporednic sem ter tja predaleč, a v celoti je prepričljiva.

Žal se je v ekskurzih v posamezna vprašanja avtorica vse prevečkrat zelo oddaljila od naslovne teme; nastali prikaz je tako preobširen za osnovno informacijo in prvi vtis, hkrati pa še zdaleč ni popoln in brez napak. Opazno je, da Hamann posameznih problemov ni pisala na podlagi virov, temveč je kompilirala obstoječo literaturo. Mislim, da bi krajši, bolj sežeti prikazi le-teh knjigo precej skrajšali (oziroma stanjšali), pa vendar bi bila slika, ki jo je avtorica želela pokazati, dovolj jasna tudi za nepoznavalca. Res pa je tudi, da so mnogi ekskurzi obogateni s številnimi nadvse povednimi citati, ki branje vseeno napravijo zanimivo.

V celoti je delo dobro berljivo, pa tudi opremljeno z vsem potrebnim znanstvenim aparatom (celo v žepni izdaji) in številnimi fotografijami. *Hitlers Wien* je nedvomno dober vpogled v določeno obdobje v življenju poznejšega diktatorja in obenem slika Dunaja, ki jo običajno ne vidimo. Zanimivo pa je, da kljub temu in drugim temeljitim delom, še vedno – celo med ljudmi, ki so dobro podkovani v zgodovini – lahko slišimo zgodbe o Hitlerjevem judovskem poreklu ali o njegovi pleskarski, *malarski* karieri. Res je bil Adolf Hitler *Maler*, toda *Kunstmaler* – slikar. Ne preveč uspešen ali sposoben, pa vendarle...

Rok Stergar

Sejni zapisniki Narodne vlade Slovencev, Hrvatov in Srbov v Ljubljani in Deželnih vlad za Slovenijo 1918–1921. 1. del: od 1. nov. 1918 do 26. feb. 1919. Za objavo pripravil Peter Ribnikar. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998. 416 strani.

Ob osemdesetletnici oblikovanja slovenske državnosti v okviru Države Slovencev, Hrvatov in Srbov s prvo slovensko nacionalno vlado kot najvišjim izrazom njenega udejanjenja je izid zapisnikov Narodne vlade dragocena strokovna obeležitev te pomembne prelomnice v naši novejši zgodovini. Problematika federativnega oziroma celo konfederativnega položaja Slovenije v Državi SHS, ki se je kazala zlasti v samostojnem izvajanju državne oblasti prek Narodne vlade ne le na gospodarskosocialnem in narodnokulturnem področju, temveč tudi pri vodenju vojaških in zunanjepolitičnih zadev, je bila zaslužno deležna posebne pozornosti slovenskega zgodovinopisja,

v procesu oblikovanja samostojne Republike Slovenije tudi kot poglobljena osvetlitev korenin slovenske državnosti in državotvorne sposobnosti slovenskega naroda. K bogatim dosežkom raziskovanja zgodovinskih procesov na Slovenskem ob prehodu iz avstrijskega v jugoslovanski državni okvir je objava zapisnikov sej Slovenske Narodne vlade, ki jo je na predlog slovenskega Narodnega sveta 31. oktobra 1918 imenovalo Narodno vijeće v Zagrebu, za ves čas njenega delovanja do februarja 1919, pomembna dopolnitev. V številnih samostojnih publikacijah, razpravah in člankih o tej problematiki so se avtorji lahko omejili na prikaz in analizo pogloblitnih vprašanj te prevratne dobe, vladni sejni zapisniki pa razkrivajo tudi številne podrobnosti, pomembne za celovitejšo podobo. Koristnost in potrebnost takšne izpopolnitve poznavanja burnega dogajanja na Slovenskem na prelomu 1918/19 neposredno prek virov je bila poudarjena tudi ob izidu magistrskega dela *Prva slovenska vlada 1918–1921* Bojana Balkovca leta 1992.

Zamisel o izdaji sejnih zapisnikov Narodne in Deželnih vlad za Slovenijo se je v Arhivu Slovenije porodila že v sedemdesetih letih, ovira za njeno uresničitev pa je bilo pomanjkanje finančnih sredstev. Edicije virov terjajo običajno precejšnja sredstva in za večje projekte s tega področja je težko pridobiti stabilne finančne vire, hkrati pa je njihova priprava tudi dolgotrajno in zahtevno delo. Te naloge se je za obravnavane sejne zapisnike lotil arhivski svetnik Peter Ribnikar, ki mu je njena izpolnitev tudi priznanje za pionirsko delo pri urejanju gradiva Narodne in Deželne vlade. Ob tem naj poudarimo, da je njegovim prvim raziskovalcem nesebično pomagal pri iskanju ustreznih dokumentacije že v času urejanja in ima veliko zaslug, da so kmalu po izidu *Orisa zgodovine Slovencev v stari Jugoslaviji 1917–1941* Metoda Mikuža začeli izpopolnjevati podobo slovenske zgodovine v prvem obdobju po prevratu tudi z dragocenimi arhivskimi viri.

Peter Ribnikar je uvodno študijo o Narodni in Deželnih vladah vsebinsko osredotočil zlasti na vprašanja, ki so pomembna za razumevanje in uporabo njihovih sejnih zapisnikov. Ti so mu bili poleg še drugih arhivskih virov, uradnega lista in časopisja ter nekaterih spominskih in zgodovinsopisnih del temelj za pisanje uvoda. V njem je posvetil posebno pozornost oblikovanju Narodne vlade SHS in šestih Deželnih vlad za Slovenijo od februarja 1919 do julija 1921, posebej glede kadrovske sestave, osvetlil je pristojnosti posameznih vladnih poverjeništev, organiziranje številnih novih upravnih organov, uradov in komisij, ob zmanjševanju pristojnosti in prepolovitvi števila poverjeništev na le šest ob imenovanju prve Deželne vlade pa je prikazal tudi nastajanje posebnih uradov in izpostav centralne vlade v Sloveniji. Uvodno študijo je sklenil s predstavitvijo pogloblitnih značilnosti delovanja poprevratnih slovenskih vlad ter programskih usmeritev vladnih strank. Glede na to, da bodo zapisniki sej Deželnih vlad izšli še v nadaljnjih dveh zvezkih, bi bilo načrtovanemu biografskemu kazalu v tretji knjigi koristno dodati tudi bibliografski pregled vse relevantne literature, ki z različnih vidikov prikazuje samostojno delovanje Narodne vlade ter postopno usihanje avtonomističnih pristojnosti Deželnih vlad v procesu krepitve državnega centralizma.

V posebnem razdelku je Ribnikar opisal zanimivo usodo sejnih zapisnikov Narodne vlade od 1. novembra 1918 do 24. januarja 1919 in Deželnih vlad do 7. julija 1921 ter njihove zunanje značilnosti. Šele leta 1955 je Izvršni svet Skupščine LRS izročil tedanjemu Državnemu arhivu Slovenije veliko količino arhivskega gradiva Banske uprave Dravske banovine iz tridesetih let, v katerem so arhivarji pri urejanju odkrili tudi vse sejne zapisnike vlad iz obdobja 1918–1921, za katere so do tedaj domnevali, da so bili skupaj s še nekaterimi drugimi pomembnimi arhivalijami uničeni tik pred začetkom aprilske vojne 1941. Ugotovili so, da so ohranjeni 204 zapisniki najvišjih organov oblasti na Slovenskem od prevrata 1918 do sprejetja Vidovdanske ustave. Večina zapisnikov je originalov z ustreznimi podpisi, manjkajoče pa so pri urejanju nadomestili s kopijami, tako da so sedaj v enem fasciklu zbrani originali, v drugem kopije, v tretjega pa so razvrstili priloge k sejnim zapisnikom. Ob tem je Ribnikar ugotovil: »V bistvu to niso zapisniki v klasičnem smislu, ampak zabeležke o sejah vlade in o sprejetih uredbah, sklepah, predlogih in stališčih«, o katerih so na njih razpravljali. Noben zapisnik ne vsebuje vnaprej določenega dnevnega reda, ker so na sejah vlade na predlog predsednika in poverjenikov »proti obravnavali vse najpomembnejše tekoče zadeve, ki jih je bilo treba v nastali situaciji čimprej rešiti« (str. 46). Opisal je tudi potek sej in nastajanje njihovih zapisnikov, v opombah k posameznim zapisnikom pa je dodal podatke o značilnostih vsakega posebej. Največ zapisnikov obsega štiri do osem strani, le najdaljši 16 strani, kar je omogočilo njihovo celovito objavo. Na to dejstvo opozarjamo zaradi morebitnega nadaljevanja objav zapisnikov sej ljubljanske in mariborske oblastne skupščine za leti 1927 in 1928 ter sej banskega

sveta Dravske banovine v desetletju 1931–1941, ki so pomembni tudi kot osvetlitev začetkov slovenskega parlamentarizma. Za vse te seje so ohranjeni stenografski in uradni zapisniki, med katerimi mnogi obsegajo od sto do dvesto strani. Glede na tolikšen obseg bi bilo koristno organizirati posvet o metodologiji objav tudi teh zapisnikov, ki osvetlujejo gospodarskosocialne in prosvetnokulturne razmere na Slovenskem med vojnama, posebej tudi avtonomistična prizadevanja pri njihovem reševanju. O zapisnikih sej Narodne in Deželne vlad naj navedemo še Ribnikarjevo ugotovitev, da v registraturi predsedstva vlade niso bili preveč natančni pri njihovi izdelavi in hranjenju, in če k temu dodamo še dejstvo, da so bili šele več kot tri desetletja po nastanku v neurejenem stanju izročeni ustreznemu arhivu, potem njihovo usodo lahko navedemo kot primer, kako se s pomembnim zgodovinskim gradivom ne bi smelo ravnati.

Peter Ribnikar je v I. delu poleg 51 zapisnikov sej Narodne vlade pod predsedstvom Josipa viteza Pogačnika objavil še 15 zapisnikov prehodne Deželne vlade za Slovenijo, ki je pod vodstvom novega predsednika dr. Janka Brejca in podpredsednika dr. Gregorja Žerjava delovala še v stari sestavi od 24. januarja do 26. februarja 1919. Prva slovenska nacionalna vlada, sestavljena iz predstavnikov vseh treh tedanjih političnih strank, katoliške Vseslovenske ljudske stranke, liberalne Jugoslovanske demokratske stranke in Jugoslovanske socialnodemokratske stranke, je imela kot najvišji uredbodajni oziroma zakonodajni in upravnoizvršilni organ na slovenskem ozemlju, z izjemo Prekmurja, dvanajst poverjeništev za različna področja delovanja, tudi za narodno obrambo; edino posebnega poverjenišтва za zunanje zadeve ni imela v svoji sestavi.

Prav zapisniki njenih sej pa kažejo, kako dejavna je bila tudi na področju mednarodnih odnosov ter vojaških in nekaterih drugih zadev, za katere je bilo formalno pristojno zagrebško Narodno vijeće. Potrditev dejstva, da je bila Narodna vlada najvišja oblast na slovenskem ozemlju, pa je zlasti njena naredba o prehodni upravi, s katero je podrobno določila državno organiziranost in pristojnosti suverenih organov slovenske državne oblasti. Zapisniki vladnih sej podrobno kažejo, kako je uveljavljala svoje najvišje pristojnosti ter si prizadevala v normativnem in izvršilnem pogledu reševati vsa pereča vprašanja po prevratu. Ena osrednjih tem na sejah je bilo reševanje tedaj najbolj aktualne problematike slovenskih meja, s katero je bilo najtesneje povezano tudi oblikovanje slovenske vojske in navezovanje mednarodnih stikov.

Posebno pozornost so na sejah posvetili gospodarskemu vidiku slovenske samoodločbe. Zato je vlada sprejela številne nujne ukrepe ob prehodu iz avstrijskega v jugoslovanski gospodarski prostor ter si prizadevala ustvariti institucionalne in materialne temelje za uspešen razvoj slovenskega gospodarstva. O vseh pomembnih zadevah s področja financ, trgovine in industrije, kmetijstva, javnih gradenj, prometa in prehrane, ta je bila v povojnem času še posebno pereč problem, je vlada razpravljala na plenarnih sejah, manjša vprašanja pa so v okviru svojih pristojnosti reševala poverjenišтва sama. Glede na skrajno poslabšane socialne razmere je morala posvetiti posebno pozornost tudi reševanju te problematike, uspehe glede izboljšanja položaja delavstva pa so socialni demokrati v kasnejših polemikah s komunistično levico poudarjali kot primer pravilnosti in uspešnosti svojega delovanja. Veliko dela sta vlada in njeno poverjenišтво za prosveto opravila tudi na področju preosnovanja slovenskega šolstva in kulture, že v času njenega delovanja pa so stekle pospešene priprave na ustanovitev slovenske univerze. Narodna vlada se je morala veliko ukvarjati s slovenizacijo uprave in na njenih sejah so bila redna imenovanja novih slovenskih uradnikov, v začetku zlasti kot zamenjava dotedanjih nemških uradnih in sodnih uradnikov. Iz zapisnikov vlade se tudi vidi, da je pozorno spremljala notranje razmere v Sloveniji, in kakšni so bili začetni stiki z osrednjimi oblastmi v Beogradu po prvdecembrskem zedinjenju in ustanovitvi prve jugoslovanske vlade. Razprave na sejah tudi kažejo, da so vladne stranke vse pereče probleme reševale v soglasju, prvi vidni primer razhajanj pa se je pokazal ob predlogu dalmatinske vlade za združitev Države SHS s Kraljevino Srbijo, ob katerem je vsaka stranka glede avtonomije in centralizma ter monarhije in republike oblikovala svoje stališče in vztrajala pri njem.

Peter Ribnikar je objavo zapisnikov obogatil z obsežnimi življenjepisi oseb, ki se v njih omenjajo, za kar je prizadevno zbiral podatke v številnih domačih in tujih biografskih pomagalih ter celo pri ustnih virih. Te opombe bodo uporabo sejnih zapisnikov olajšale, koristno pa bi bilo ob sklepu edicije objaviti seznam uredb, ki jih je sprejela Narodna vlada kot celota in jih objavila v *Uradnem listu Narodne vlade SHS v Ljubljani*, ki je drugi pomembni vir o njeni dejavnosti, posebej na zakonodajnem področju.

Vsebina objavljenih zapisnikov v prvi knjigi potrjuje ugotovitev *Slovenca* (27.2.1919) ob zaprisegi prvega predsednika in podpredsednika Deželne vlade, da je bila Narodna vlada najvidnejši »znak svobode« Slovenije. Ta osrednji katoliški list je (15.1.1927) v polemiki glede nekdanjih deželnih avtonomij poudaril velike zasluge Slovenske ljudske stranke, da je bila ob prevratu 1918 ustvarjena združena Slovenija »z lastno avtonomno vlado, ki je imela vse prerogative državnih vlad«, na zakonodajnem področju pa celo večje, saj je v tem pogledu nadomeščala tudi parlament. »Ali si morete misliti večjo samostojnost Slovencev, kakor smo jo imeli tedaj, če izvzamemo lastno nezavisno državnost?« je še poudaril *Slovenec*. Objava zapisnikov sej Narodne vlade arhivskega svetnika Petra Ribnikarja je dragocen prispevek k popolnejši podobi tega zgodovinskega dogajanja, pomemben za raziskovalno delo in seznanjanje širše javnosti z njim.

Miroslav Stiplovšek

France Filipič, **Sloenci v Mauthausnu**. Ljubljana : Cankarjeva založba, 1998. 608 strani.

Avtor številnih samostojnih publikacij, razprav in strokovnih člankov iz zgodovine Slovencev od prve do vključno druge svetovne vojne France Filipič je svoj obsežni raziskovalni opus obogatil z novo izredno obsežno monografijo o usodi Slovencev v koncentracijskem taborišču Mauthausnu. Bogate raziskovalne izkušnje in njegova literarna ustvarjalnost ter dejstvo, da je bil tudi sam mauthausnovski taboriščnik, so vplivale tudi na zasnovo monografije v dokumentarnem, metodološkem in vsebinskem pogledu.

Potem ko mu je taboriščni odbor Mauthausen leta 1985 zaupal nalogo, da napiše delo o slovenskih internirancih v tem taborišču, se je temeljito lotil zbiranja in preučevanja različnih virov in relevantne literature o tej problematiki. Zbiranje dokumentacije v slovenskih osrednjih in regionalnih arhivih, muzejih in bibliotekah, pri organizacijah Zveze borcev in Rdečega križa ter na občinskih matičnih uradih je razširil tudi na številne ustanove v tujini, v Avstriji, Italiji, na Poljskem, v Zagrebu in Beogradu. Še prav posebno pozornost je posvetil osebnim razgovorom z nekdanjimi taboriščniki za podrobno spominsko osvetlitev njihovih usod in splošnih taboriščnih razmer v posameznih obdobjih. Ob tem naj poudarimo, da je lahko domačo in tujo literaturo uporabil v glavnem le za širši okvir obravnavane problematike, vsa temeljna vprašanja pa je osvetlil z različnimi viri. Opravil je izjemno obsežno hevristično delo, zaradi česar je oblikovanje monografije trajalo več kot deset let.

Že prvi problem, ugotovitev števila internirancev slovenskega rodu v taborišču Mauthausen in njegovih 49 podružnicah v obdobju od leta 1939 do leta 1945, je terjal velike napore zaradi dejstva, da Slovencev taboriščna administracija ni vodila kot posebno nacionalno kategorijo, temveč kot nemške, italijanske, madžarske in hrvaške državljanke s ponemčenimi, italijaniziranimi in madžariziranimi priimki, imeni in kraji njihovega bivanja. Uspel je bistveno izpopolniti statistično podobo števila slovenskih internirancev v tem koncentracijskem taborišču, kar naj ilustriramo s podatki, da so jih imele borčevske organizacije evidentiranih okoli 2200, avtor pa je ugotovil, da je bilo v njem interniranih skupaj 4153 Slovencev, med njimi le 99 z oznako kriminalnih jetnikov, vse druge pa so vanj privedli iz političnih razlogov. Ob tem je ugotovil, da jih je v matičnem taborišču in podružnicah umrlo okoli 1500, torej več kot tretjina, zlasti v letih 1942 in 1943 jih je bilo odpuščenih 1190, maja 1945 je bilo osvobojenih 1234; ostali slovenski interniranci so bili premeščeni v druga taborišča, le enajstim pa je uspel pobeg.

Avtor je svoje delo razdelil na tri vsebinske sklope. Temeljiti študiji o Mauthausnu (9–72), sledi jedro monografije, v katerem je po kronološkem zaporedju podal zgodovinski oris prihodov posameznih transportov v taborišče s seznamom vseh slovenskih internirancev ter drugimi statističnimi podatki o njih (ta del obsega 463 strani), v kratek sklepni del pa je razvrstil še mauthausenska doživetja v umetniški besedi (537–561).

V uvodni študiji je obdelal nastanek, organiziranost in delovanje koncentracijskega taborišča od ustanovitve leta 1938 do konca vojne maja 1945 z vseh vidikov (sprememba njegove namembnosti